

Nazirov Sherzodbek Rustamsher o'g'li

Andijon Davlat Universiteti Falsafa fakulteti,

ijtimoiy falsafa yo'nalishi mustaqil tadqiqotchisi.

+998881632666, sherzodbeknazirov90@gmail.com

**Ibn Xaldun tafakkurida musulmon jamiyatining boshqaruv
tamoyillari va ijtimoiy barqarorlik nazariyasi.**

Annotatsiya: Maqolada Ibn Xaldunning “Muqaddima” asarida bayon etilgan boshqaruv tizimi, hokimiyat legitimligi va ijtimoiy birdamlik (asabiyya) nazariyasi tahlil qilinadi. Mutafakkirning teotsentrik (dinga asoslangan) va sotsiologik yondashuvlari o‘zaro taqqoslanib, islom siyosiy tafakkuridagi yangi ilmiy metod sifatida baholanadi. Ibn Xaldun qarashlarining zamonaviy boshqaruv, davlat barqarorligi va ijtimoiy uyg‘unlikni ta’minlashdagi ahamiyati yoritiladi.

Tayanch tushinchalar: Ibn Xaldun, Muqaddima, boshqaruv tizimi, asabiyya, ijtimoiy birdamlik, teotsentrizm, siyosiy barqarorlik, sotsiologik yondashuv, musulmon jamiyati, davlat falsafasi.

Назиров Шерзодбек Рустамшерович

Независимый исследователь направления социальной философии

Факультет философии, Андижанский государственный университет

Тел.: +998881632666 | E-mail: sherzodbeknazirov90@gmail.com

**Управленческие принципы и теория социальной стабильности
мусульманского общества в философских взглядах Ибн Халдуна.**

Аннотация. В статье анализируется теория управления, легитимности власти и социальной сплочённости (асабийя), изложенная в труде Ибн Халдуна «Мукаддима». Теоцентрический (основанный на религии) и

социологический подходы мыслителя сопоставляются и оцениваются как новый научный метод в исламской политической мысли. Раскрывается значение взглядов Ибн Халдуна для современного управления, устойчивости государства и обеспечения общественной гармонии.

Ключевые понятия: Ибн Халдун, «Мукаддима», система управления, асабийя, социальная сплочённость, теоцентризм, политическая стабильность, социологический подход, мусульманское общество, философия государства

Nazirov Sherzodbek Rustamsher o'g'li

Independent Researcher, Department of Social Philosophy,

Faculty of Philosophy, Andijan State University

+998881632666. sherzodbeknazirov90@gmail.com

The Theory of Governance Principles and Social Stability in the Thought of Ibn Khaldun.

Annotation. The article analyzes the theory of governance, legitimacy of authority, and social cohesion (asabiyya) presented in Ibn Khaldun's Muqaddimah. The thinker's theocentric (religion-based) and sociological approaches are compared and evaluated as a new scientific method within Islamic political thought. The significance of Ibn Khaldun's ideas for modern governance, state stability, and social harmony is highlighted.

Key words and expression: Ibn Khaldun, Muqaddimah, governance system, asabiyya, social cohesion, theocentrism, political stability, sociological approach, Muslim society, philosophy of state.

Kirish.

Islom falsafiy tafakkurida davlat va din o'zaro uzviy bog'liq tushunchalar sifatida qaraladi. Shar'iy tamoyillar nafaqat shaxsiy hayot, balki siyosiy boshqaruv,

ijtimoiy tuzum va iqtisodiy munosabatlarning ham asosiy mezoni hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, xalifalik (al-khilafa) g'oyasi islom siyosiy tafakkurining markaziy tushunchasiga aylangan. U faqat siyosiy institut emas, balki diniy va ma'naviy birlikni ta'minlovchi oliy tizim sifatida namoyon bo'ladi.

Mazkur g'oya al-Mavardiy, al-G'azoliy va Ibn Taymiyya singari mutafakkirlar asarlarida keng yoritilgan. Ibn Xaldun esa ularning fikrlarini tarixiy-sotsiologik tahlil asosida qayta talqin qilib, "Muqaddima" asarida din, siyosat va jamiyat o'rtasidagi bog'liqlikni yangi ilmiy asosda yoritdi. U "asabiyya" tushunchasini jamiyatning ichki kuchi, ijtimoiy birdamlik va siyosiy barqarorlik manbai sifatida talqin etadi.

Mutafakkirning bu yondashuvi ilgari shakllangan teotsentrik siyosiy nazariyalarni empirik dalillar bilan boyitadi. Tadqiqotchilar E. Rosenthal, A. Black va H.A.R. Gibbning fikricha, Ibn Xaldun islom siyosiy tafakkurini nazariy bosqichdan amaliy-sotsiologik darajaga ko'targan olimdir. Uning konsepsiyasi jamiyatshunoslik va tarix falsafasining shakllanishida ham muhim ahamiyat kasb etadi

Mavzuiga oid adabiyotlar taxlili va metodlar.

Mazkur tadqiqotda Ibn Xaldunning "Muqaddima" asari metodologik asos sifatida tanlandi. Maqolani tahlil qilish jarayonida tarixiylik, mantiqiylik, analiz, sintez va obyektivlik usullaridan foydalanildi. Ibn Xaldunning siyosiy-falsafiy qarashlarini o'rgangan tadqiqotlar to'rtta asosiy ilmiy yo'nalishda shakllangan.

Birinchi yo'nalish vakillari — E. Rosenthal va K. Ayyad — Ibn Xaldunning tafakkurini dunyoviy va empirik asosda izohlab, uni diniy cheklovlardan holi mutafakkir sifatida talqin qiladilar. Rosentalning fikricha, "Islom - hayot va tafakkur tizimi sifatida eng oliy yaxshilikning mukammal namunasi bo'lib, Ibn Xaldunning insoniy jamiyat qonuniyatlarini tahlilida empirik javobni beradi"[3.b.75].

Ikkinchi yoʻnalish vakili H.A.R. Gibb esa bu qarashlarga javoban, Ibn Xaldunning siyosiy nazariyasi islomiy manbalarga chuqur tayanishini taʼkidlaydi. Unga koʻra, “Muqaddima”dagi koʻplab nazariyalar Ibn Taymiyya kabi sunniy huquqshunoslarning taʼsiri bilan shakllangan.[2.b.307]

Uchinchi yoʻnalish asoschisi M. Mahdiy Ibn Xaldunni falosifa anʼanasining davomchisi, xususan, Ibn Rushd taʼsirida shakllangan ratsional olim sifatida baholaydi.

Toʻrtinchi yoʻnalish esa Rosenthalning keyingi ishlari va Aziz al-Azmeh, Muhammad Mahmud Robi, Ignasio Saade hamda Yves Lakost tadqiqotlarida davom etadi. Bu olimlar Ibn Xaldunning siyosiy konsepsiyasini teotsentrik tizim doirasida tahlil qilib, u diniy qadriyatlarni inkor etmaganini taʼkidlaydilar.

Adabiyotlar tahlili shuni koʻrsatadiki, Ibn Xaldun siyosiy hokimiyat va diniy qadriyatlarni bir-birini toʻldiruvchi omillar sifatida koʻrgan. Uning nazariyasida “asabiyya” diniy ruh bilan mustahkamlangandagina barqaror davlat va ijtimoiy birlikni taʼminlay oladi. Shu bois, ushbu tadqiqot Ibn Xaldunning siyosiy-falsafiy qarashlarini diniy asosli ijtimoiy tizim modeli sifatida tahlil qilishni maqsad qiladi.

Muhokama va natijalar.

Ibn Xaldunning falsafiy nazariyasi oʻziga xos yangilik va mustaqillikka ega boʻlsa-da, u ayrim mutafakkirlarning qarashlaridan sezilarli darajada ilhom olgan. Shu bois, uning teotsentrik falsafiy tafakkuri shakllanish manbalarini yanada toʻliq tushunish uchun bu shaxslarni qisqacha tilga olish muhimdir. Ibn Xaldun “Muqaddima” asarida oʻzidan oldingi tarixchilar va olimlarning gʻoyalarini sharhlab, ayrimlarini tanqid qiladi, shuningdek, islomiy siyosiy-administrativ adabiyot va Fürstenspiegel (podshohlar uchun siyosiy koʻrsatmalar janri) taʼsirini eʼtirof etadi [5.b.85].

U ayniqsa ikki asarni alohida tilga oladi — al-Mavardiyning Al-Ahkam as-sultāniyyasi hamda al-Turtushiyning Siraj al-muluk asarlari. Al-Mavardiy Shofiʼiy mazhabining yirik faqihi boʻlib, Basra va Bagʻdodda dars bergan. U bir necha

shaharlarda qozilik lavozimini bajargan hamda Nishopur yaqinidagi Ustuvo shahrida bosh qozilik qilgan [6.b.83].

Al-Mavardiyning eng mashhur asari Al-Ahkam as-sultaniyya bo'lib, unda muallifning asosiy maqsadi ilohiy asoslardan kelib chiqqan holda davlat boshqaruvi nazariyasining huquqiy asoslarini ishlab chiqish va hokimning o'z huquq hamda majburiyatlarini to'liq ado etishini ta'minlaydigan rivojlangan davlat tuzilmasini nazariy jihatdan asoslashdan iborat edi [6.b.84].

Mazkur asarda u siyosiy va ijtimoiy tartibning manbalarini quyidagicha belgilaydi:

1. insoniy nafsni jilovlaydigan diniy tizim,
2. tartibni saqlovchi kuchli hokimiyat, chunki na din, na aql insonni yovuzlikdan to'la tiyib tura olmaydi,
3. adolat, u orqali o'zaro muhabbat va hokimiyatga itoat qaror topadi,
4. qonun va tartib, ular orqali umumiy xavfsizlik ta'minlanadi,
5. iqtisodiy farovonlik,
6. va nihoyat, umid va ishonch, bu esa har qanday ishlab chiqaruvchi faoliyatning zaruriy shartidir [6.b.84].

Al-Mavardiyning ta'kidlashicha, din, qarindoshlik va do'stlik insonlar orasidagi ulfa (o'zaro yaqinlik)ni ta'minlovchi asosiy omillardir. Shu ulfa esa ijtimoiy birdamlikni vujudga keltiradi va yuqorida zikr etilgan ijtimoiy tartib manbalariga tayanch bo'lib xizmat qiladi [6.b.86].

Shubhasiz, al-Mavardiy va Ibn Xaldunning siyosiy qarashlari o'rtasida g'oyaviy bog'liqlik mavjud. Har ikkisi ham siyosiy va ijtimoiy barqarorlikning asosi sifatida ijtimoiy birdamlikni e'tirof etganlar. Ibn Xaldun bu holatni asabiyya tushunchasi bilan izohlasa, al-Mavardiy uni ulfa atamasi orqali ifodalagan.

Ulfa — ya'ni siyosiy va ijtimoiy tashkilotning asosiy manbai sifatida qaralishidan tashqari, al-Mavardiy (keyinchalik Ibn Xaldun singari) musulmon siyosiy jamoasi uchun yuqori darajadagi siyosiy tuzilma — xalifalik zarurligini ilgari suradi. Uning fikricha, bu tuzilma inson aqli orqali emas, balki vahiy orqali ma'lum bo'lgan narsa hisoblanadi [6.b.87]. Shu tariqa, al-Mavardiy siyosiy tashkilot masalalarida aqldan ko'ra vahiy asosidagi ilohiy qonunga ustunlik beradi - bu yondashuvni Ibn Xaldun ham Muqaddima asarida davom ettirgan.

Al-Turtushiyning *Siraj al-muluk* ("Podshohlar chirog'i") nomli asari 1122-yilda yozilgan bo'lib, u ko'plab tarixiy voqealar, pandu-nasihatlar va hukmdorning xalqni qanday boshqarishi lozimligi haqidagi axloqiy tavsiyalarni o'z ichiga olgan katta to'plamdir. Ibn Xaldun bu asarni shunday baholaydi: "Uning (al-Turtushiyning) asari asosan nasihatga o'xshash tarzda ilhom baxsh etuvchi rivoyatlar to'plamidir... u to'g'ri g'oyaga intilgan, biroq maqsadga to'liq erisha olmagan..." [7.b.83].

Shunga qaramay, *Sirāj al-mulūk*dagi siyosiy g'oyalar Ibn Xaldunning tafakkuriga sezilarli ta'sir ko'rsatganini inkor etib bo'lmaydi. Butun asar davomida al-Turtushiy islomiy davlatning ideal boshqaruv modelini ifodalashga urinadi hamda islom huquqining umumiy tamoyillari haqida nazariy qarashlar bildiradi [8.b.47].

Muallif ayniqsa ideal islom davlatining diniy va siyosiy ikki tomonlama mohiyatiga alohida e'tibor qaratadi. Uning fikricha, bu davlat qonunlari hukmdorga xalqning moddiy manfaatlarini ta'minlash bilan bir qatorda, ularni oxirat saodatiga eltuvchi ma'naviy yo'lga boshqarish imkonini beradi [12.b.17].

Maksimiliano Alarkon o'zining *Sirāj al-mulūk* tarjimasiga yozgan kirish so'zida al-Turtushiyning qarashlarini quyidagicha ta'riflaydi: "Al-Turtushiy uchun din — davlatning asosi, uni tutib turuvchi burchak toshi, adolat, qonun va to'g'ri amallarni jonlantiruvchi ruhdur. Davlat esa o'z mohiyatiga ko'ra teokratik tuzilma bo'lib, uning asosiy maqsadlari ko'proq ilohiy sohaga taalluqli; hukmdor esa ana shu maqsadlarni amalga oshiruvchi vositadir..." [12.b.21].

Bu g'oya aynan Ibn Xaldun falsafiy tafakkurida ham yaqqol aks etadi. U ham dini ideal davlatning poydevori deb biladi hamda mukammal islom davlati, bir tomondan, oxiratga yo'naltirilgan, boshqa tomondan esa, insonlarning dunyoviy hayotida ma'naviy va ijtimoiy qoniqish hosil qilishiga xizmat qilishi lozim, degan qarashni ilgari suradi.

Nihoyat, Ibn Xaldun falsafiy g'oyalarining shakllanishida faqih Ibn Taymiyyaning o'rni ham alohida tilga olinishi lozim. Ibn Taymiyya, Ibn Xaldun tug'ilishidan atigi to'rt yil avval vafot etgan bo'lsa-da, uning davlat va din o'rtasidagi munosabat hamda insoniy ijtimoiylik (ijtimoiy) haqidagi nazariyalari Ibn Xaldunning siyosiy tafakkuriga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatgan, garchi bu ta'sir ba'zan ortiqcha darajada bo'rttirilgan tarzda talqin qilingan.

Ibn Taymiyyaga tegishli eng muhim siyosiy asar — al-Kitab as-siyasa ash-shar'iyya (“Shariat asosidagi siyosat”) bo'lib, unda u dinning davlat hokimiyatisiz amalga oshirilishi mumkin emasligini qat'iy ta'kidlaydi [9.b.155]. Uning nazarida siyosiy hokimiyatning asosiy maqsadi — insonlarning moddiy va ma'naviy farovonligini ta'minlashdan iborat. Ammo bu farovonlik davlat va hokimning “yaxshilikni buyurish va yomonlikdan qaytarish” (amr bi-l-ma'ruf va nahy 'anil-munkar) vazifasini to'g'ri bajarish qobiliyatiga bog'liqdir. Bunday maqsadga esa islom qonunlariga amal qilmasdan turib erishib bo'lmaydi, shuningdek, “yaxshilikni buyurish va yomonlikdan qaytarish” ham ma'lum darajada majburlovchi kuchsiz samarali bo'la olmaydi [9.b.155].

Shunday qilib, Ibn Taymiyya nazarida din va davlat o'zaro bog'liq va bir-biriga tayanadigan tizimlardir. Shu fikrni Ibn Xaldun ham Muqaddima asarida davom ettiradi: u asabiyya (ijtimoiy birdamlik) va diniy tuyg'ularni o'zaro hamkorlikda faoliyat yurituvchi kuchlar sifatida talqin etadi, ular bir-birini qo'llab-quvvatlagandagina davlat barqarorligini ta'minlay oladi [10.b.323].

Ibn Taymiyya ideal davlat konsepsiyasini yirik tadqiqotchi Laust quyidagicha ifodalagan: “Agar davlat (davla) va kuch (shavka)ning maqsadi Allohga yaqinlashish va Uning dinini amalda joriy etishdan iborat bo'lsa, demak, davlat va

din to'liq shu maqsadga xizmat qilgan taqdirda, ruhoniylar va dunyoviy ravnaqning mukammal uyg'unligi ta'minlanadi." [11.b.54]

Ibn Taymiyya fikricha, aynan mana shu jihat — ya'ni moddiy va ma'naviy farovonlikning ajralmasligi — islomiy davlatni nasroniy yoki yahudiy davlatlaridan farqlab turadi. Shunga qaramay, Ibn Xaldunning davlat haqidagi nazariyasi Ibn Taymiyyaga o'xshash bo'lsa-da, u unga asabiyya tushunchasini kiritish orqali o'z konsepsiyasini yanada kengaytiradi. Ibn Xaldun asabiyya va dinning o'zaro uyg'unligini davlatning tashkil topishi va barqarorligining zaruriy sharti sifatida ko'radi. Biroq, Ibn Taymiyya nazarida dinsiz davlat muvaffaqiyatga erisha olmaydi, Ibn Xaldun esa bunday holatda nisbatan moslashuvchanroq yondashadi. Unga ko'ra, agar davlatning asabiyyasi dinga — xususan, islomga — tayanadigan bo'lsa, bu davlat to'g'ri yo'ldan boradi va oxirat mukofotiga sazovor bo'ladi; biroq, diniy asosga ega bo'lmagan boshqa davlatlar ham ma'lum vaqtgacha dunyoviy siyosiy muvaffaqiyatga erishishlari mumkin [10.b.155]

Biroq Ibn Xaldunning siyosiy qarashlarini boshqalarnikidan farqlovchi asosiy jihat — u siyosiy tashkilot va din o'rtasidagi o'zaro munosabatni chuqur tahlil qilganidadir. Undan avvalgi mutafakkirlar bu masalaga faqat nazariy jihatdan yondashgan bo'lsalar, Ibn Xaldun uni 'asabiyya (ijtimoiy birdamlik) konsepsiyasi orqali barcha siyosiy va ijtimoiy tuzilmalarning asosi sifatida rivojlantirdi.

U, shuningdek, 'asabiyya va din o'rtasidagi bir-birini to'ldiruvchi va birlashtiruvchi bog'liqlikni davlat hayoti misolida tahlil qilib berdi. Shu jihatdan, Entoni Blek (Anthony Black) quyidagi fikrni bildiradi: "Ibn Taymiyya ilgari surgan bu g'oya keyinchalik Ibn Xaldun tomonidan tajribaviy jihatdan kengroq o'rganilgan bo'lib, uning tarixiy tadqiqotlari din va boshqa ijtimoiy kuchlar o'rtasidagi munosabatni batafsil tahlil qilgan." [9.b.156]

Xulosa.

Ibn Xaldun islom falsafiy tafakkurining rivojida muhim o'rin tutgan mutafakkir sifatida, din, siyosat va jamiyat o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlikni chuqur

ilmiy tahlil qildi. U avvalgi olimlar — al-Mavardiy, al-Turtushiy va Ibn Taymiyya kabi mutafakkirlarning diniy-huquqiy asosdagi boshqaruv nazariyasini tarixiy-sotsiologik yondashuv orqali boyitdi va uni ijtimoiy jarayonlar bilan bog'ladi. Ibn Xaldunning "asabiyya" nazariyasi siyosiy hokimiyatning ijtimoiy ildizlarini ochib berib, davlatning barqarorligi va mustahkamligi jamiyatdagi birlik darajasiga bevosita bog'liqligini asoslaydi. Uning teotsentrik, ammo empirik asoslangan tahlil uslubi islom siyosiy tafakkurini nazariy bosqichdan tizimli va sotsiologik darajaga ko'tardi. Natijada, Ibn Xaldun nafaqat o'z davrining siyosiy muammolariga javob topdi, balki zamonaviy boshqaruv, ijtimoiy sotsiologiya va tarix falsafasining poydevorini yaratdi. Bugungi kunda ham uning g'oyalari jamiyatni boshqarish, ijtimoiy birdamlikni mustahkamlash va davlat barqarorligini ta'minlashda dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. H.A.R Gibb, "The Islamic Background of Ibn Khaldūu's Political Theory," repr. in: Studies on the Civilization of Islam, eds. Stanford J. Shaw and William R. Polk, (Princeton: University Press, 1982)
2. Erwin I.J. Rosenthal, "Ibn Khaldūu: A North African Muslim Thinker of the Fourteenth Century," Bulletin of the John Rylands Libraryxxiv vol. 2 (1940)
3. Erwin I.J. Rosenthal, "Ibn Khaldūu's Attitude to the Philosophy," al-Andalus20 (October 1955)
4. Toynbee, Arnold. A Study of History. Vols. I, III, IX, X. London: Oxford University Press, 1954
5. Rosenthal, Erwin I.J. "Ibn Khaldun: A North African Muslim Thinker of the Fourteenth Century." Bulletin of the John Rylands LibraryXXIV, No. 2 (1940).
6. Ann K.S. Lambton, State and Government in Medieval Islam (New York: Oxford University Press, 1981)
7. Ibn Khaldūu, The Muqaddimah: An Introduction to Historyvol. 1 translated by Erwin Rosenthal (Princeton: Princeton University Press, 1967)

8. Abdesslem, Ahmed. Ibn Jaldün y sus lectores. Translated by Carlota Vallée Lazo. México City: Fondo de Cultura Economica, 1987
9. Black, Anthony. The History of Islamic Political Thought. New York: Routledge, 2001
10. Ibn Khaldün. The Muqaddimah: An Introduction to History. Translated by Franz Rosenthal. Princeton: Princeton University Press, 1967
11. The Encyclopedia of Islam. Leiden: E.J. Brill, 1960. S.v. "Ibn Taymiyyah" by Laoust
12. Maximiliano Alarcón, introduction to the Lampara de los principes [Sirij al-mulük. Spanish} by Abü Bakr Mu4ammad b. al-Walid at-Turtüshi translated by Maximiliano Alarcón (Madrid: Instituto de Valencia de Don Juan, 1930)